

Петро Луцик

Ратники князя Лева

I

Цього року весна прийшла несподівано, якось одразу вибухнула розмаєм, неначе природа хотіла скомпенсувати людям холод, що докучав їм іще з грудня¹. За якихось десять днів там, де ще недавно стояли голі промерзлі дерева, з'явилися перші бруньки, що майже одразу розпустилися буйною зеленню.

Коли ж, здавалося б, те, що має цвісти, зацвіте першими квітами, на початку луковця² природа, немов злякавшись своєї сміливості, якось застигла, надовго залишивши все без змін: із рясною зеленню, із пуп'янками, але без цвітіння.

Звичайно, подібна ситуація для смердів, бояр і навіть князів хвилювала лише з суто практичного боку. Всі чекали, поки земля вбере у себе воду, що утворилася із заметів та кучугур снігу, але й тут у кожного був свій інтерес: смерди чекали на початок

¹ Грудень — на Русі листопад.

² Луковець — квітень місяць.

польових робіт, князі й бояри — на можливість вибратися нарешті зі своїх міст, де провели всю зиму.

Князь галицький, холмський, дорогочинський, володар Чорної Русі, співправитель Князівства Литовського Шварно Данилович найменше думав про те, щоб покинути столицю. Холм його повністю задовольняв, і князь остаточно полюбив засноване батьком місто. Хоча офіційно не Холм, а Богом забутий Новогрудок вважався його резиденцією, Шварно Данилович там майже не бував. Лише вряди-годи, щоб прийняти візитерів від Переславля-Залеського, куди ось уже чотирнадцять років перебрався ображений на Данила митрополит Кирило, чи зустріти посольство із Сараю. Правда, і перші, й другі не поспішали ошчасливити князя своєю присутністю. А сам він і не намагався нав'язувати свою гостинність. Тому коли Шварнові повідомили, що у місто прибув князь литовський Воїшелк, він щиро здивувався. Кого-кого, а свого співправителя Шварно не сподівався побачити. Хоч ось уже декілька років вони удвох правлять навколишніми землями, слід чесно зізнатися, князь із Воїшелка — ніякий. Усі роки, відколи вони знайомі, литвин увесь час шукав себе, кидаючись від однієї крайності до другої. Був час, коли він уперто тримався місцевого язичництва, і це тоді, коли його батьки й увесь

народ прийняли хрещення з Риму; можливо, неприязнь до вибору віри батьком, князем Міндовгом, підштовхнула Воїшелка прийняти православ'я. Зробивши цей вибір, литвин із завзяттям неофіта віддався йому: навіть побував на Афоні. Коли ж унаслідок змови Тройната зарізали Міндовга на весіллі власного сина, Воїшелка майже силоміць повернули додому і посадили на княжий стіл.

Зовсім позбавлений будь-якого бажання вникати у державні справи, новоспечений князь наполіг на тому, щоб співправителем йому дали чоловіка його сестри Рамуне — Шварна Даниловича. На той час у Литві за владу змагалися дві сили. Одна, на чолі якої стояв Тройнат (його вбили вже через рік) і нальшанський князь Довмонт, наполягала на відокремленні князівства від впливу наступників Данила. А друга, яку мимоволі очолив сам Воїшелк, прагнула протилежного. Через чотири роки перемогла саме вона.

Відтоді князь литовський Воїшелк Міндовгович не нав'язував свою компанію князю литовському Шварну Даниловичу. Причиною цього був той неприємний факт, що за життя короля Данила Воїшелк вбив Романа і став новогрудським князем. Щоправда, цей випадок не зіпсував, а лише охолодив стосунки із Даниловичами.

Тому поява литвина у Холмі, за сотню верст від власної резиденції, не могла бути випадковою.

Так думав Шварно, отримавши від начальника міської варти цю звістку. Князь одразу ж розпорядився прийняти литвинів якнайкраще і приготувати обід.

— Який саме? — поцікавився начальник.

— Тобто? — здивувався Шварно.

— Зараз піст, а великий князь...

— Зрозуміло. Невже і самому поститись? Готуй те, що завжди, — розпорядився Шварно і попрямував до покоїв дружини Рамуне.

Ось уже чотирнадцять років вони разом, і ніщо не могло зіпсувати їхні стосунки: ні відсутність дітей, ні вбивство свояком його брата. Рамуне всіляко підтримувала чоловіка, тому присутність її на майбутній вечері була бажаною.

Як і Шварнові, княгині Рамуне виповнилося тридцять п'ять років, але і досі вона зберегла свою ще не зів'ялу красу, якою так підкорила колись четвертого сина могутнього руського князя. І хоч у княжого подружжя так і не народилися діти, Шварно обожнював свою Рамуне, як і того пам'ятного дня, коли приструнив її батька — Міндовга.

— Щось трапилось? — запитала Рамуне із помітним акцентом, що не зник навіть після чотирнадцяти років життя серед русичів.

— У Холм прибув твій брат Воїшелк, — повідомив Шварно. Для Рамуне це стало несподіванкою, у чому вона й зізналася.

— Ти з ним зустрівся?

— Ще ні. Велів приготувати обід. Гадаю, саме там усе з'ясується. От тільки не хочу, щоб причина появи Воїшелка заскочила мене зненацька.

— Ти хочеш, щоб я поговорила із братом? — запитала Рамуне.

Шварно вкотре був вражений інтуїцією дружини.

— Гадаю, що це буде не зайве, — сказав він. — Хоча за трапезою будемо лише ми утрюх, не хочу видатися необізнаним щодо справ свого співправителя і швагра. Спробуй з'ясувати, що й до чого.

Зустрівшись із братом, Рамуне, тим не менше, не змогла добитися від нього хоч якогось пояснення. «Хочу все змінити», «скажу Шварнові» — ось і все, що почула вона від брата.

Для Шварна і перше, й друге не було чимось новим: Воїшелк уже давно метався між вибором: княжий стіл чи келія збудованого ним же монастиря. А те, що він не вважав за доцільне посвячувати будь-кого, навіть рідну сестру, у такі справи, було зрозуміло — не жіноче це діло.

Скромний, як завше для Шварна, обід для Воїшелка виявився занадто неприйнятний,

особливо в останній тиждень перед Великоднем. Для Шварна, а тим більше для Рамуне, така пересторога була зайвою, але вони лише мовчки спостерігали, як родич задовольняється різною квашениною, яку запасли ще минулого літа.

У трапезній, де зазвичай проходили пишні учти із десятками запрошених гостей, вони були лише утрюх. Слуги понаставляли наїдків і зникли, щоб не турбувати своєю присутністю княжу родину.

— Вас обох, безумовно, цікавить, чому я тут, — почав Воїшелк.

Шварно кивнув.

— Що ж, тоді слухайте. У мене визріло остаточне рішення: покинути цей грішний світ і присвятити решту свого життя Богові.

— Невже? — вихопилось у Рамуне, причому сказала вона це рідною мовою.

— Так, — повторив Воїшелк. — Цього разу — остаточно!

Рамуне ошелешено презирнулася з чоловіком.

— Але чому, брате? Що тобі у тім монастирі? — запитала вона.

— Спокій. Те, чого так бракує мирянам, — відповів Воїшелк і, обернувшись до Шварна, продовжив: — Ти знаєш, брате, що я ніколи не прагнув того, що змушений був робити проти своєї

волі. Пробач, але тільки твого батька, попри всю його відстороненість від небесного, я поважав і досі поважаю серед усіх світських і духовних мужів.

— Не треба виправдовуватись переді мною, — сказав Шварно. — Я не ображений, що ти не назвав мене. А свого батька я також поважаю. Але що буде з Литвою, брате? Ти про це подумав? Ти ж знаєш, як твої піддані ставляться до мене!

— Знаю. На жаль, мої піддані досі живуть іще спогадами про часи мого батька і тими звичаями.

Помітивши, що Шварно і Рамуне сидять спантеличені, Воїшелк спробував їх заспокоїти:

— Від цього виграють усі. Литвини і русичі опиняться під владою єдиного сильного князя. Під твоєю рукою, брате!

У минулому залишаться ті криваві роки, коли ми воювали одне з одним. Поляки не посміють зазіхати на таку силу. Вороги взагалі забудуть, що спокусились на наші землі. А я, нарешті, зможу сповна віддатися покликанню душі.

— Ти забув про Лева, — остудив його запал Шварно. Згадка про перемиського князя примусила усіх трьох задуматись. Кожного з них Лев Данилович мав причини не любити: Шварна — за те, що, помираючи, батько передав йому, а не старшому Леву, корону і все королівство; Воїшелка — за вбивство Романа. Навіть на Рамуне Лев був ображений. Здавалося б, улюблена дружина брата

нічим не могла дратувати дівера, але Шварно одружився з коханою жінкою, а він, Лев, подібним похвалитися не міг. Дочка угорського короля Бели, Констанція, після одруження залишилась католичкою, і це не дивно, адже прикладом для наслідування для неї були її сестри — Кунегунда, Маргарита і Йоленда, яких уже шанували як святих.

Навіть той факт, що, на відміну від сестер, Констанція подарувала чоловікові двох дочок і, головне, спадкоємця, не став на заваді її мрії: якщо у цьому не вийшло, то хоч в іншому прославиться. Вважаючи свій подружній обов'язок виконаним, Констанція повністю віддалася справі побудови храмів у Перемишлі і Львові, залежно від того, у якому з цих міст перебував Лев. Усе б воно було нічого, але храми дружина короля ставила католицькі, що не могло не позначитися на ставленні мирян до неї, а заодно й до Лева.

Але тут, у Холмі, віра була не тим, чим передовсім переймалося княже подружжя, тому містяни не мали ніяких причин не любити Шварна. Кожен молився тому богові, до якого звик із дитинства. Навіть Воїшелк, ревний прихильник православ'я, розумів, що пояснювати людям, які віками вірили у силу видовбаного зі стовбура ідола, у чому різниця між главенством папи і Царгородом,

даремно. Русичі поклонялися Зельманові³, а не якомусь незрозумілому Спасителю.

— Лев буде незадоволений, — сказав Шварно.

Воїшелк навіть не став заперечувати. Натомість він лише знизав плечима: мовляв, це вже не мої клопоти і вирішувати їх не мені.

Зрештою, Воїшелк поспішив закінчити обід, пославшись на те, що ще сьогодні хоче прибути до свого монастиря, аби останні дні перед Великоднем (найважливіші дні!) провести у молитвах.

Вже увечері, коли надворі шуміла рясна весняна злива, Рамуне зайшла до покоїв чоловіка. Шварно стояв перед відчиненим вікном і споглядав, як внутрішній дворик перетворюється на водойму.

Рамуне підійшла до Шварна й обережно, щоб не налякати, торкнулася чоловікового плеча.

— Надумав щось? — поцікавилася вона.

Шварно відповів не одразу. Він дивився, як великі краплі дощу важко падали у калюжі, вкриваючи воду бульбашками.

— Знаєш, чого найбільше хочу я? Об'єднати русів і литвинів, — озвався він. — Власне саме через це зголосився правити з твоїм братом. Тепер же, коли Воїшелк відрікся... не знаю...

³ Зельман — язичницький бог на Галичині і Поділлі.

— Ти боїшся Лева?

— Лев на те й лев, щоб його боялися, — усміхнувся Шварно. — Але ні, не боюся. Ми ж брати, сини Данила. А вони з дядьком Васильком жили у мирі все життя.

— То, може, запитати поради у дядька? — запропонувала Рамуне.

Шварно вкотре захопився мудрістю дружини. Вона сказала якраз те, до чого він сам дійшов після довгих роздумів.

— Люба, я вже думав про це, — зізнався Шварно. — І гадаю, що це єдиний вихід. Ти маєш рацію: потрібно провідати дядька, попросити поради. Зрештою, він єдиний, хто ще має вплив на Лева. Отож накажи слугам приготувати на завтра коней.

— Чому так спішно? — здивувалася Рамуне. — Може, після Пасхи?

— Та скільки там їхати до того Володимира! А якщо у Литві комусь захочеться дізнатися, чому Воїшелк не у Новогрудку, а в монастирі? Гаятись ніколи! А повернутися встигну вже у четвер.

Рамуне змушена була погодитися з думками чоловіка. Вона залишила його самого. Шварно Данилович все ще споглядав дощ.

Через північну браму Львова в'їхав вершник. Ці міські ворота (як, зрештою, й інші три) були як насмішка над містом. Ось і цей вершник від побаченого навіть зупинив коня, аби переконатися, що це йому не привиділося. Себто ворота стояли, але де ж фортечний мур? Місто, що розкинулося на березі невеличкої річки, із дерев'яним замком на горі, стояло незахищене від будь-яких ворогів. Відсутність фортечних мурів можна було пояснити або відсутністю у правителя коштів і робочої сили для їх побудови, аби просто небажанням щось будувати. Може, це покарання свавільних підлеглих? Але ніхто з приїжджих не міг зрозуміти: навіщо ж тоді оті ворота?

Здивування подорожнього, тим не менше, пояснювалося просто. Не лише Львів виглядав так дивно. Усі великі міста Руського королівства були геть відкриті для ворожих орд. Галич, Володимир, Белз не дуже відрізнялися від Львова щодо фортифікаційних споруд, вірніше, повної їх відсутності. Жителям Львова ще пам'ятний той тяжкий рік, коли їм самим довелося розбирати дерев'яний фортечний мур стовбур за стовбуром. А монгольські темники стояли оддалік і ядуче всміхалися.

Відтоді минуло вісім років, але щоліта у міста Русі прибували монгольські наглядачі, щоб на власні очі перевірити, чи не з'явився на місці

розібраного муру хоч якийсь камінь, чи не замишляють русичі якоїсь напасті супроти Сараю.

А щоб іще більше принизити містян, монголи, як на посміх, дозволили залишити ворота, а вірніше, заборонили їх зносити. Так і стояли руські міста, відкриті для будь-яких зайд, зате в'їхати до міста можна було крізь ворота.

Всього цього вершник не знав. Він лише на хвильку зупинив коня і продовжив свій шлях. Копита лунко цокали дерев'яним настилом (не пропадати ж колодам із мурів!). Весняне сонце вже перевалило за полудень, але сили добряче припікати ще не мало. Цю пору — коли весняні води вже зійшли, а комарі з болота ще не рояться — містяни любили найбільше.

Поява незнайомця зазвичай пройшла непомітною для жителів міста: вони звикли до подорожніх, купців і усіляких пройдисвітів. Цим їх не здивуєш. Напевне, єдині, кого зацікавив вершник, були місцеві шибайголови, що уперто супроводжували прибулого. На їхнє превелике розчарування, незнайомиць навіть не поглянув у їхній бік, від чого остаточно перестав їх цікавити.

На вершнику була досить дорога одіж. Таку носили або бояри, або збагатілі на продажу заморських товарів купці. Щоправда, не могло не кинутися в очі, що одіж уже не нова, заплучена і де-не-де навіть вицвіла від сонця. Але й такий одяг

був не по кишені для більшості містян.

Усією своєю поставою приїжджий виглядав на русича, лише обличчя мав таке засмагле, що на його тлі темно-русяве волосся здавалося світлим.

До сідла коня ззаду були прив'язані дві невеликі торби. Помацати їх вміст ні в кого не виникло бажання: коротка сарацинська шабля при поясі вершника виразно відганяла будь-яке зазіхання на чужу власність.

Та, видно з усього, вершник був уперше у Львові і без сторонньої допомоги обійтися не міг. Тому звернувся до хлопчаків, що трапилися на шляху.

— Гей, хто мені підкаже, де я можу зупинитися на кілька днів?

Наперед чомусь вийшов найменший.

— Знаєш, де можна зупинитися? — скептично поглянув на малого вершник.

— Знаю. Мій батько приймає подорожніх, — шморгнув носом хлопець. — І зовсім недорого, — додав малий із знанням справи.

Чоловік усміхнувся.

— Що ж, показуй дорогу. Далеко звідси?

— Та ні! — махнув той рукою. — Он, де церква.

Босоногий хлопець хутко побіг мощеною вулицею. Вершник смикнув за повіддя, і кінь слухняно потюпачив дорогою.

Заїжджий двір дійсно примостився при церкві Іоанна Хрестителя — єдиної поки що кам'яної споруди біля замку. Туди було не так і близько, як твердив юний супровідник. Зрештою, невдовзі подорожній зрозумів причину: дорогою він зауважив ще один заїжджий двір, а при воротах — сердитого господаря. Подорожній усміхнувся у вуса: малий далеко піде, але не у військовій справі.

Вершник попрямував за хлопцем у широку браму й опинився на просторому дворіщі, де в оточенні галасливого птаства стояв літній чоловік у домотканій сорочці, підперезаній червоним шнуром. На ногах у нього були хоч і підтоптані, але все ж таки чоботи, а не прості личаки, як у всіх.

Господар повагом оглянув приїжджого.

— Маю честь говорити з господарем? — запитав прибулий, не злізаючи з коня.

— Саме так, — кивнув той.

— Твій синок сказав, що тут приймають на постій, притому — недорого.

Господар хитро зиркнув на хлопця.

— Що ж, якщо він так сказав, то суцця правда. Шановний гість не знайде кращого місця, аніж у мене. Тобто є ще десь, але не за такі гроші.

— Гарзд! — махнув рукою подорожній і спішився.

Господар усміхнувся, цей незнайомець таки залишиться у нього.

— Що передовсім хочете? — запитав господар.

— Кімнату, харч і догляд за конем, — повідомив незнайомець, знімаючи торби. — Правда, я не знаю, на скільки тут затримаюсь. Мені ще потрібно дещо з'ясувати.

— О, і тут вам поталанило! Я знаю все про всіх в окрузі!

— І навіть те, що було давніше?

— Ось уже десять зим, як я живу тут, — повідомив господар і, обернувшись до хати, голосно покликав: — Любославе!

Із хати хутко вибіг підліток.

— Чого стовбичиш? Відведи коня до стайні.

Любослав миттю підбіг до приїжджого, взяв коня за вуздечку.

— І не забудь покласти свіжої трави! Ма5ле! — продовжував розпоряджатися батько. — Скажи неньці, щоб приготувала кімнату і щось подала до столу.

Хлопці виконували, судячи з усього, звичну їм роботу.

Батько хотів було взяти у подорожнього торби, але той владним жестом відсторонив його і закинув клунки собі на плече.

— Як тебе зовуть? — запитав подорожній.

— Стоян. Стоян Лісник.

— Чому Лісник?

— Бо мій батько прибув сюди з лісу, він побудував багато домів у граді. А тебе як на ймення?

— Тугар.

Більше нічого господар не дізнався. Не вдалося виказати свою гостинність і господині: Тугар, зайшовши до відведеного йому помешкання, впав на ліжко і прокинувся лише під обід наступного дня. Коли він з'явився у світлиці, де зазвичай обідала родина, його зустрів Стоян.

— Зараз жінка принесе попоїсти, — сказав він.

Господар бачив, що пожилець уже не такий стомлений, як напередодні. Любитель потеревенити, Стоян вирішив скористатися нагодою.

— Ти не проти, коли я тут присусіджуся? — запитав він.

— Чого ж, сідай, — відповів Тугар.

Йому самому не терпілося дізнатися місцеві новини.

Принесли досить прості наїдки. Випереджаючи можливе запитання, господар щось пробурмотів про обмеження перед Великоднем і поборами, які він має заплатити, коли хтось довідається.

— Особистий наказ короля, — стишено закінчив Стоян. — А усе це нашепотіла йому

Констанція.

— Король тут? — здивувався Тугар.

— Усю зиму перебував у замку. Нелюбий йому Перемишль, а у Холм його не пускають.

— Одначе дивно.

— Що саме?

— Дивно те, що не Лева Данило назвав своїм наступником. Я бував скрізь по світах. Усюди наступником стає первородний син.

— Тут такого немає, — мовив Стоян. — Добре, хоч Лев спокійно сприйняв верховенство молодшого брата. В усякому разі, привселюдно. Але від часу смерті Данила зі Шварном не зустрічався. Так ти ж і сам маєш знати. Про це всі говорять.

— Та в тому-то й справа, що не знаю, — спантеличив господаря Тугар. — Десять останніх років я був далеко від Русі.

Стоян якось по-новому поглянув на постояльця.

— Тож-бо дивлюся, що шкіра у тебе аж занадто засмагла, — сказав він.

— Я багато років провів у Палестині, — повідомив Тугар.

Звістка, яку сповістив приїжджий, себто згадка про Палестину, не справила ніякого враження на господаря. Він хоч

і чув, що така держава існує, але вона десь

далеко. Але і Белз далеко. І там, і там Стоян Лісник не бував, тож яка різниця?

— У тамтешніх землях учив людей наш Спаситель, — уточнив Тугар.

Стоян кивнув. Він збагнув, що можна особливо не слідкувати за своїми словами: необізнаний у місцевих справах Тугар сприйме все, що скажуть.

— А що ж Констанція? — нагадав той.

— Вона яра католичка, — мовив Стоян. — Я нічого проти неї не маю. Кожен — молися кому хочеш. Тільки навіщо ж примушувати? Ось побудувала вона церкву Хрестителя. То навіщо віддавати її домініканцям? Яке їм діло до нашого граду?

— Ти кажеш, храм перед майданом належить ордену домініканців?

— А чому це тебе дивує?

— Свого часу я стикався з монахами-домініканцями. Навіть жив серед них.

— То, може, ти монах? — запитав Стоян.

Тугар усміхнувся.

— Ні. Мене не взяли. Але дещо про них я знаю.

— Авжеж, домініканці, — продовжив Стоян. — Комусь це подобається, комусь ні, але поки що у граді Лева немає нашої церкви. Ми маємо або йти на поклін до домініканців, або

нікуди не йти.

— І що ж ти вирішив?

— Піду. Мені ж тут жити, а подекують, що король хоче зробити своє місто столицею.

— Столицею чого?

Стоян пильно подивився на Тугара.

— Слушне запитання, але Лев уміє чекати, — відповів господар.

Тугар подивувався такій обізнаності господаря, але вирішив не розпитувати далі. Стоян відчув, що, здається, наговорив зайвого. Тож запитав:

— А в якій справі ти прибув? Може, я чимось допоможу?

— А, це... — Тугар відмахнувся. — Шукаю свого брата.

— Саме тут, у Львові?

— Мені сказали, що саме сюди вони попрямували.

— Вони?

— Мої брат і сестра. Вона, щоправда, не рідна нам, але ми вважали своєю.

— А як звали брата і сестру?

— Неждан і Злата, — сказав Тугар.

— Давно це було?

— Дев'ять, може, десять років тому...

Стоян прихилився спиною до стіни, згадуючи.

— Тож скільки їм тоді було років?

— Братові — не більше сімнадцяти, Златі — десь під двадцять.

Подумавши трохи, Стоян похитав головою.

— Хтозна... Ти кажеш, минуло десять літ?

— Я точно не знаю. Десять, дев'ять, вісім...

Ми розсталися десять років тому. Я їх залишив у Луковому разом із матір'ю. Коли повернувся, мати вже померла, а вони двоє десь виїхали. Люди сказали, що наче сюди.

— Саме вісім років тому Львів заповнили, з одного боку, люди, що тікали від орд Буругдая, а з іншого — самі орди. Саме тоді князь Данило змушений був розібрати міські мури в усіх своїх містах. Тільки Холм Бурундай дозволив не чіпати. Тоді багато було людей. Щоб розібрати мури (а зробити це треба було швидко), князь зігнав людей з усіх усюд. Багато хто залишилися тут. Але я не пам'ятаю, щоб серед городян когось так звали, — знизав плечима Стоян. — Хоча, стривай...

Він гукнув жінку. Вона з'явилася перед чоловіками, сердита на те, що знову доведеться поратися коло столу, а це у такий день гріх, треба постувати. Але Стоян запитав її про інше.

— Як їх звали? — підійшла ближче Цвітава.

— Неждан і Злата, — повідомив Тугар.

— Щось пригадується... Саме тоді, давніше, я пам'ятаю двох молодят, що назвалися братом і сестрою. Брата не пригадую, а от сестра... Вона

мала золотаве волосся? — раптом запитала Цвітава.

Тугар подався наперед. Стоян скептично зиркнув на жінку.

— До чого тут це? — засумнівався він.

— Золото в імені, золото у волоссі, — таємниче мовила Цвітава. А Тугар подивився на господиню з надією.

Вона лише ствердно кивнула головою.

— Що з ними сталося? — скинувся Тугар.

— Цього не можу сказати. Дехто з людей залишився тут, але не вони. Інші повернулися домів.

— Не вони...

— А когось князь відправив на сторожу границь, — додала Цвітава. — Але...

— Що?...

— Але мені пригадується, що з нею, здається, була мала дитина...

III

Мстислав тривожно подивився на брата — таким розлюченим Лева він не бачив давно. Та що там давно — навіть у той день, коли Світозар повідомив їм обом про смерть їхнього брата Романа, Лев не виглядав таким. Образа на вчинок колишнього друга, нерозуміння цього вчинку, зрештою, ненависть і бажання негайно помститися

— було, але такої люті... Нині князь Лев нагадував розлюченого лева, здатного на все.

Мстислав дивився на брата, чекаючи від нього якоїсь неприборканої витівки, але той натомість підійшов до вікна і довго стояв перед ним, вдивляючись туди, де за густими непрохідними лісами лежала столиця Русі — Холм, де за нього вирішили його долю.

— Леве? — обережно покликав Мстислав. Лев не обертаючись промовив:

— Погану звістку приніс ти мені, брате! Ох, погану...

— Мене попрохав дядько, — спробував виправдатися Мстислав, але Лев перебив його:

— Ну тому твоєї вини немає, брате. Запросили — ти приїхав; попросили приїхати сюди — також.

Лев обернувся до Мстислава.

— Знаєш, що образило найбільше? — запитав він. — Те, що у Володимир Шварно запросив тебе, а мене не захотів.

— Він боявся твого гніву, — відповів Мстислав.

— А теперішній гнів його не лякає? Так, я був би невдоволений тим, що вбивця нашого брата віддав всю владу над литвинами Шварну. Я вважав і надалі вважаю, що ми не маємо лізти у справи нащадків Міндовга. Але ж можна було просто повідомити мене? А так зібралися родичі, отримали

благословення від старійшини, і на тому й квит. Правда, ще послали найменшого до старшого. Нічого не скажеш, гарно Великдень почався!

Мстислав перечекав цей словесний потік брата, потім обережно запитав:

— І що ти робитимеш?

Лев іронічно подивився на нього. Безумовно, саме за відповіддю на це питання і відправив Василько наймолодшого племінника до Львова.

— Що робитиму? А давай пройдемося містом! — несподівано запропонував він.

— Навіщо? — здивувався Мстислав.

— Покажу тобі, що хочу зробити тут.

— Брате, ти мене дивуєш. Пробач, але у тебе майже відібрали королівство, а ти ведеш мене у місто, щоб показати, які церкви збираєшся побудувати?

— Саме так! Пішли, не пошкодуєш.

Мстиславу нічого не лишалося, як погодитися на дивну пропозицію брата. Вони тихенько звивистою стежиною спустилися у місто. Дорогою Мстислав уважно поглядав на місто, що розкинулось біля південного підніжжя гори. Саме місто розділилося на три нерівні частини. Одна займала гору, з якої саме спускався Мстислав з Левом, із замком на самій вершині і дитинцем біля її підніжжя; тут жив сам князь із челяддю. Друга частина займала значно більшу площу і тулилася до

гори, ближче до дитинця. Власне це й було місто. Люди тут жили ще до того, як батько братів, князь Данило, вирішив побудувати замок. Мстислав відзначив, що й будинки тут багатші, й не туляться один до одного, і кам'яна церква посередині. Далі від гори, понад річкою, розкинулося третє поселення. Колись Лев розповідав, що батько дозволив людям, котрі розбирали за наказом монголів міські мури, залишитися у Львові, виділивши для них заболочену місцину на півдні. Лише вісім років минуло відтоді, а місто розрослося і вже не вміщалося у відведеній площі.

Мстислав здивувався, помітивши, що прямують вони саме туди. Він вирішив наразі не запитувати, залишивши питання на потім, коли вони повернуться у замок. Тим часом люди, які зустрічалися їм дорогою, впізнавали Лева, вітали його, щоправда, по-різному: дехто звичайним поклоном, смерди — до землі, але ніхто не дивувався із несподіваної появи князя у самому місті. Схоже, Лев бував тут часто.

— Куди ти ведеш мене? — запитав Мстислав.

— Уже привів, — відповів Лев, зупинившись на березі річки Полтви.

Очерет, яким густо поросли береги річки, злегка гойдався від течії.

— Дивись, брате, ось тут я закладу замок, — урочисто повідомив Лев.

Мстислав недовіжливо подивився на брата, потім на вогку землю, затим обернувся на гору і лише тоді запитав:

— Чому саме тут? І чим тобі теперішній не догодив?

— Ти добре почувашся у мене? — поцікавився Лев.

Молодший брат невизначено нахилив голову.

— А чому?

— Ти не образишся? — поцікавився Мстислав, зовсім так, як колись робив у дитинстві.

— Та кажи-бо!

— Ти вибач, але це постійне завивання вітру за стіною терпіти несила, — зізнався князь луцький.

— І не тільки тобі, — хутко підхопив його слова Лев. — Констанція ось узагалі у Перемишль переїхала, каже, що у неї голова болить від тутешніх вітрів. А коли я остаточно переберуся сюди, нижній замок буде дуже доречним.

— Чому саме сюди?

— Львів знаходиться в центрі нашої землі, а це багато чого варте.

Мстислав, котрому вже набридло слухати подібні натяки, підійшов до Лева впритул і прямо запитав:

— Брате, давай поговоримо відверто. Я розумію твій стан

і поділяю твою стурбованість. Для мене ти

завжди був взірцем. Що ти робитимеш після того, що дізнався?

— Що ж, давай відверто, — згодився Лев. — Але не тільки я, але й ти.

— Тобто?

— Кому потрібна моя відповідь? Шварнові чи дядькові?

Хто тебе прислав?

— Мене прислав Василько, але ти розумієш, що брат твою відповідь знатиме.

— Це я розумію.

— Добре, що розумієш. Твої дії? Твій стан я знаю і, повторюся, поділяю. Але дії — це інше.

— Ти хочеш знати, чи не виступлю я проти Шварна? Можеш заспокоїти його: я пам'ятаю останні слова батька. Сподіваюся, ти їх теж пам'ятаєш.

Ні, Мстислав не забув слова, які на смертному одрі батько сказав їм трьом. Це сталося п'ять років тому, і цей 6772 рік від сотворіння світу воістину став визначальним. На весіллі власного сина вбили литовського князя Міндовга разом з двома синами, залишивши наречену невтішною вдовою; уже пізніше у Холм дійшла чутка, що у далекому Хулагуїді поліг темник Бурундай — суцце прокляття Русі; повертаючись додому від нового

хана Берке⁴, у якомусь забутому селі помер володимирський князь Олександр Ярославич⁵; не без допомоги того ж Берке помер брат Олександра Андрій — єдиний князь на сході, кому у Холмі довіряли; а на руках трьох синів помирав зовсім незрячий король. Той удар, отриманий ним двадцять п'ять років тому у битві під Дорогочином, на старості дав про себе знати. Данило став бачити щораз менше, а після того як особисто віддав розпорядження зруйнувати укріплення, осліп остаточно. Останні слова батько сказав синам уже після того, як назвав Шварна своїм наступником. Данило не зажадав від синів клятви, не чекав від них обіцянки поважати один одного, просто говорив і просив прощення за невдачу спробу визволитися від опіки Сараю.

— Важко мені, сини, залишати вас самих, — говорив батько. — Дуже важко. Нікого у нас немає. Лише ми. Для Сараю ми стали такими ж данниками, як інші землі, Рим нас зрадив, Бела і Болеслав від нас відвернулися. Щоб узагалі не залишитися самотніми, нам і потрібна Литва. Це я

⁴ Берке (бл. 1205–1266) — п'ятий правитель Золотої Орди.

⁵ Олександр Ярославич (бл. 1220–1263) — Олександр Невський.

кажу до тебе, Лево, щоб ти мене зрозумів, чому не тебе, а Шварна я звеличив. Не тебе, а твого брата Воїшелк назвав своїм співправителем. Для процвітання землі Руської потрібно, щоб саме Шварно став королем. Але мир на землі буде лише тоді, коли мир буде поміж вас, сини мої. Війна між вами — це смерть нашої землі. Пам'ятайте про це!

— Я не забув, що говорив батько, — сказав Мстислав. — Але він звертався передовсім до тебе. Я ж ніколи не претендував на верховенство. Вважай, я, брате, як Василько біля Данила. Я підтримаю будь-кого з вас, але не виступлю ні проти кого.

— Через те й прислав тебе дядько сюди, — згодився Лев. — Можеш сміливо передати йому, що мене ніщо інше так не турбує, як прагнення побудувати ось на цьому місці замок.

— А як до цього поставляться монголи?

— Мангу^б, може, вже й забув, що вимагав від нас Берке.

Зрештою, не місто я оточу муром. Лише свій замок. Щось не сподобається Сараю — знесу. Та й не буде хан через таку дрібницю починати новий похід. У нього своїх клопотів вистачає.

^б Менгу-Тимур — онук Батия, хан Золотої Орди з 1266 року.

Мстислав укотре здивувався обізнаності старшого брата й здатності наперед передбачати свої дії і не забарився похвалити Лева.

— Дрібниці, — відмахнувся той. — Ми не єдині, хто не дає

їм спокійно спати у Сараї. Ну, хіба що Переславль-Залеський, там, де наш Кирило осів, не турбує Мангу. Але інші не такі поступливі! Тож не переживаю. В разі чого — відбудуся чимось. Ось Тустань стоїть — і нічого Сарай зробити не може.

Брати ще деякий час поговорили, Лев детально розповів, що хоче конкретно побудувати у замку. Коли у домініканців задзвонили до відправи, Лев, наче згадавши, сказав:

— І церкви також побудую.

— Які саме? — запитав Мстислав.

— Наші. Домініканців уже Констанція запросила. Та й ненадійним союзником виявився Рим. Надто вже часто папи змінюються!

Тут Мстислав цілком був згоден із братом. Відтоді як помер папа Інокентій, який хотів використати Данила для своїх планів (як і Данило його), на римському престолі змінилося три папи, й жоден з них не продовжив справи попередника. Щоправда, причини були різні: якщо Александр IV не бачив у затії Інокентія перспективи, то наступні два просто не могли нічого зробити. Вони навіть не правили з Риму.

Усе це Даниловичі знали від численних католицьких орденів тут, у Русі, й у сусідній Польщі, куди заходили то з набігами, то з миром.

— Наразі хочу побудувати дві церкви: тут й у верхньому місті, — вів далі Лев. — І також кам'яні. Завдяки ярлику, що його випросив митрополит Кирило, проблем не матиму.

— А ти не боїшся, що проблеми виникнуть з іншого боку? — запитав Мстислав.

— Наприклад?

— Ти завжди ходиш містом без охорони? Я розумію, люди тебе люблять, але можуть з'явитися і недруги!

— По-перше, я ще й сам можу за себе постояти, — відповів Лев. — По-друге, охорона все ж нас пильнує, хоч її і не видно. А по-третє, якщо ти маєш на увазі того невідомого, що «пасе» нас із самого замку, то не переймайся. Охорона зараз приведе його сюди.

Здивований Мстислав побачив, як Лев плеснув у долоні, й майже одразу з-за дерев два дружинники привели попід руки засмаглого чоловіка. Затриманий не робив ніяких зайвих рухів і навіть не опирався. Лев лише злегка підняв руку, й охоронці зникли.

— Не варто недооцінювати мою дружину, — повчально мовив князь.

Тугар (а це був він) відповів:

— Повір, князю, я не мав ніякого наміру завдати тобі шкоди.

— Тоді чому ж ти стежив за мною?

— Хотів зустрітися.

— Ось ми й зустрілися. Говори. Але попереджаю: ти перервав нашу розмову. Сподіваюся, твоя чолобитна варта цього. Хто ти?

— Моє ім'я, князю, тобі нічого не скаже. Мене звати Тугар.

Це ім'я справді нічого не говорило княжим братам.

— Але його має знати воєвода Світозар, — продовжив Тугар.

Почувши це, Лев переглянувся з Мстиславом. Цей невідомий переслідувач йому не сподобався. Принаймні тим, що знав таке, про що знати не повинен.

— Звідки Світозар знає про тебе? — недовірливо запитав Лев.

— Боюся, ти не зрозумів мене, князю. Воєвода не знає про мене. Він повинен знати моє ім'я.

— Нічого не розумію, — зізнався князь. — Ти з ним бачився?

— Так, але це було дванадцять років тому, коли я ще був підлітком.

— Далі?

— Я шукаю свого брата Неждана.

— Я маю його знати? — здивувався Лев.

— Ні. Звісно, ні. Але я дізнався, що тут, у Львові, його забрав із собою Світозар, коли відбував за твоїм наказом.

Брати знову презирнулися.

— І ти хочеш знати, куди я відправив Світозара?

— Так, князю! Знаю, що там я знайду і брата.

— Чому ви загубилися? Я так розумію, що й тобі дванадцять років тому було не набагато більше, — засумнівався Мстислав, який досі лише мовчав.

— П'ятнадцять, — повідомив Тугар. — Я змушений був залишити рідний дім.

— Де?

— Далеко звідси на півночі. У Луковому.

Назва села здалася братам знайомою, але пригадати, де про нього чули, вони не могли. Лев уже хотів поставити Тугарові ще запитання, але Мстислав випередив його.

— Соломонічі! — вигукнув він.

І тут старший брат згадав події справді дванадцятирічної давнини, на які всі покладали неабиякі, але вже не справджені надії.

— Тобі щось відомо про тамплієрів? — запитав він.

— Саме з ними я й залишив село, — відповів Тугар.

— Сам звідки?

— З Палестини.

Лев замислився.

— Вважай, що ти нас зацікавив. Давно у місті? — запитав він.

— П'ятий день. Зупинився у Лісника Стояна.

Лев широко усміхнувся.

— Не найдешевший варіант, — зазначив він.

— Та я вже наступного дня зрозумів, але, чесно кажучи, можу собі це дозволити, та й оповідач зі Стояна чудовий. Саме від нього я й дізнався про Світозара, — сказав Тугар.

— Підеш із нами. Можливо, я тобі чимось допоможу. Але й ти розповіси нам усе, що мене цікавить, — мовив Лев і, обернувшись до Мстислава, додав: — А ти ще не хотів піти зі мною у місто!

Звичайно, піднімалися на гору значно довше, ніж спускалися, але ніхто не нарікав, лише Мстислав подумки згодився з планами брата побудувати замок отут, при болоті.

IV

Минуле, яке колись обіцяло великі вигоди багатьом, зокрема і братам Даниловичам, і яке забулося за пізнішими, більш важливими подіями, знову увійшло в їхнє життя, нагадало про себе, примусило зупинитися, озирнутися назад. І Лев, і

Мстислав пам'ятали той час, коли соломоничі виявилися чи не єдиними воїнами, котрі були з їхнім батьком до кінця. Вони раптово, якимось побитом з'явилися на Русі і так само несподівано зникли. Здавалося, безслідно. Виявилось, що ні, й підтвердженням цього був цей чоловік, який, неначе ті незвичайні лицарі, виник нізвідки.

Послухати Тугара брати вирішили у невеликій, скромно обставленій світлиці на другому поверсі дитинця. Крім крісел для князів і лави для Тугара, у покої не було інших меблів, а подарований одним з палігримів до Святої Землі об'єкт — єдиною прикрасою на стіні. Лев любив цю кімнату — тут йому найкраще думалося. Використовував він її і тоді, коли, як ось тепер, виникала потреба поговорити без зайвих вух. Хоч Лев не сумнівався, що когось зацікавила би розповідь про події десятирічної давнини, але вирішив дотриматися своєї звички.

Природно, Лева передовсім цікавив той період, коли Едуард Бомон — єдиний тамплієр, що залишився на руських землях, — вирушив до свого замку у Луковому. Перед тим він, виконуючи наказ командора Роже де Обера і воєводи Світозара, постав перед королем Данилом. Той не здивувався ні тому, що тамплієри полишили його володіння, ні відмовою нового папи підтримати його проти монголів.

Після цієї зустрічі король Данило дозволив Бомону повернутися в Лукове.

— Едуард Бомон виконав обіцянку, яку дав Гійому де Пардо, — говорив Тугар. — Він цілий рік жив у замку, неначе повторюючи долю брата де Фруа. За цей рік він навчив мене багато чого і коли збагнув, що кожним своїм днем перебування поруч із жінкою віддаляється від ордену, вирішив покинути Лукове.

— А ти? — запитав Лев.

— А я на той час уже був готовий стати його зброєносцем. Полишивши сестру і матір на Неждана, я рушив з Бомоном на південь.

— А далі?

— На той час християнське воїнство звідусіль стікалося в Акру. Вона була єдиним містом у Палестині, де ще жевріла справжня віра. Бажання відстояти місто переважило ту ворожість, що вже давно панувала між окремими орденами. Ми прибули в Акру на кораблі, що привіз туди госпітальєрів. Ледве зійшовши на берег, Бомон одразу ж попрямував у квартал, де, за його даними, мав перебувати капітул ордену. Появу Едуарда, котрого вже й не сподівалися побачити брати, зустріли захоплено. Більше року минуло відтоді, коли вони розлучилися біля Бакоти. Дивовижно, але серед ворожого оточення сарацинів і мамлюків ніхто з братів не загинув. Смерть достойного де

Пардо була єдиним прикрим винятком.

Нас прийняли як тих, хто повернувся із далекого походу.

Брат Едуард одразу ж розповів про свої справи. Я ж став, якщо можна так сказати, слугою, адже навіть зброєносцем у лицаря я бути не міг. Брати суворо дотримувалися статуту, який не допускав у свої ряди людей неблагородної крові, а тим більше — русича. Що було допустиме тут, виявилось неприпустимим на Святій Землі. Отож запропонували стати слугою в Едуарда. Зрештою, я був не проти. Усе, здавалося б, йшло добре: щоденні молитви, робота, варта на стінах міста. І все б так і тривало, але Едуард Бомон не захотів жити з тим почуттям провини, яке навалилося на нього за минулий рік. І він попросився на капітул.

Сказавши це, Тугар замовк. Було видно, що йому важко про це говорити. Коли мовчанка затяглася і Лев уже хотів нагадати йому, що негоже примушувати князів чекати, оповідач продовжив:

— Я не знаю, що сталося на капітулі. Для непосвячених це недосяжно. Це як сповідь, але, на відміну від Божої, там не прощають. Там — карають. Капітул вирішив, що своїми вчинками Бомон заплямував орден, отож має залишити його і шукати спасіння своєї душі у більш суворому ордені. Себто йшлося про орден цистерціанців. Невдовзі Едуард вирушив до Франції у монастир

Ла-Ферте. Відтоді я його не бачив. А я залишився з де Обером. Після цього знаменного капітулу він зі своїми лицарями вирушив на північ Палестини в місто Сафет. А рік тому під стінами фортеці з'явилися війська султана Бейбарса. Мамлюки декілька разів намагалися взяти місто штурмом, але ми успішно захищалися. Тоді Бейбарс пообіцяв зберегти життя всім тутешнім мешканцям. Наш гарнізон покинули містяни. В кінці липня лицарі почали переговори із султаном. Він пообіцяв зберегти життя всім, якщо місто відчинить перед ним ворота. Тамплієри згодилися, але султан наказав усіх обезголовити. На той час у загоні де Обера залишилося п'ятеро. В останні миті життя вони пошкодували, що їм не судилося загинути в бою, а марно понадіялися на шляхетність завойовників.

Тугар знову замовк.

— А я не був тамплієром, і мене минула ця кара. Більше ніщо не тримало мене на тій землі. Я вирішив повернутися додому, адже тут залишилися мати і брат, — завершив свою розповідь Тугар.

Почувши це, брати Лев і Мстислав сиділи в роздумах.

У них не було неприязні до тамплієрів. Навпаки, вони були вдячні їм за те, що у тяжку годину лицарі кинулись у бій і своєю зятятістю схилили перемогу на бік русичів. Обидва брати — і

Лев, і Мстислав — змогли поцінувати відвагу і майстерність тамплієрів, коли одному біля Бакоти, іншому — під Звягелем довелося стати до герцю з ворогом. Почуте приголомшило їх, хоч обоє не раз дивилися у вічі смерті, та й самим доводилося вбивати.

— Будь-яка орда — монгольська чи сарацинська — не заслуговує довір'я, — мовив Лев. — Наші брати довірилися їй — і загинули! Але хоч вони і не померли з мечем у руках, їхня смерть була стражденною. А Спаситель наш також страждав. Нехай Він прийме їхні душі...

Лев побожно перехрестився.

— А що з твоїми родичами? — запитав перегодом.

— Мати Предслава померла майже одразу після мого від'їзду, — сказав Тугар. — Брат із сестрою кудись виїхали.

Ніхто точно не міг мені сповістити, куди саме, але мені все ж таки вдалося з'ясувати, що рушили вони начебто сюди, у Львів. Мій господар Стоян дізнався, що їх обох забрав

із собою Світозар, твій воєвода. Отож, князю, я й насмівся підійти до тебе, але твоя дружина мене зловила.

Лев значуще подивився на Мстислава, а до Тугара мовив:

— Я не знаю твого брата і не знаю, чи він зі

Світозаром. Та й воєвода далеко звідси. Але я все ж таки можу тобі допомогти.

— Дякую, князю! — схилив голову Тугар.

— Ти говорив, що десять років був серед соломоничів, а вони, ми переконалися, чудові воїни. Сподіваюся, ти також.

— Я багато чого навчився у лицарів Храму, але куди мені до їхньої майстерності!

— Такі воїни мені потрібні. А там, дивись, із Світозаром якимось здибаєшся.

Тугар підвівся з лави і шанобливо схилив голову:

— Наказуй, князю!

— Почекай кілька днів. Нехай Стоян ще збагатиться на декілька зайвих гривень. Іди! Я знаю, де тебе знайти.

Коли Тугар пішов, Мстислав, який за всю розмову не зронив і слова, замислено сказав:

— Вони мені дуже допомогли. Якби не де Пардо, я застряг би під Звягелем надовго. А так один штурм — і місто було захоплене.

— Та й під Бакотою всі билися, як леви, — підтвердив брат. — Напевне, така доля воїна — щасливо врятуватися десь, щоб безглуздо загинути в іншому місці. Одне радує, що Едуард, наш побічний родич, живий.

— А Тугар? — запитав Мстислав. — Ти щодо нього маєш якісь плани?

— Кажу ж, такі воїни мені потрібні. А у де Пардо поганих не було.

— Навіщо тобі такі воїни? Щоб іти на Литву, достатньо й озброєних, із смердів.

Мстислав зачепив болючу для Лева тему, але той промовчав.

— Не для цього, — нарешті сказав він. — Тугара я кудись відправляю. Наприклад, до того ж Світозара.

— Чого він і добивається.

— Мені потрібні такі люди, — повторив Лев. — Щоправда, Тугар може виявитися звичайним хвальком, тому не завадить його випробувати. Хоч я не думаю, що він насмілиться мене ошукати. Собі ж вийде дорожче.

Мстислав затримався у Львові ще на три дні. Прощаючись, Лев заспокоїв його:

— Передай дядькові, щоб не тривожився. Я не підніму меча на брата. Хоч Шварно і не бажає розкривати мені свої плани, я не заважатиму йому. А якщо і побачить моїх воїв на землі литвинів, то нехай знає: туди я пішов не з власної волі, а під тиском монголів. Але, Мстиславе, хочу, щоб ти переказав Василькові: нехай він не радіє з успіхів Шварна. Литвини ще не забули ні походів нашого батька, ні моїх з монголами.

Не думаю, аби щось із того вийшло. Передай йому.

Мстислав покинув Львів із почуттям виконаного обов'язку. Він домігся того, заради чого й відправив Василько його до Лева. Братовбивчої війни не буде.

Лев не все розповів братові. Він не був впевнений, чи не проговориться Мстислав дядькові, то вирішив не ризикувати. Правда, Лев дещо привідкрив завісу, повідомивши, що відправить Тугара до Світозара, але ні де перебуває воєвода, ні навіщо насправді потрібен Тугар — не розповів.

Поки що невтаємничені про це знати не мали.

V

Тієї весни надто багато гостей запрагли відвідати княже місто Лева. Не встигла осісти пилюка з-під копит коня Мстислава Даниловича, як Леву доповіли, що у місті з'явилися сарацинські купці. Багато начувшись про обізнаність арабів, князь забажав зустрітися з ними. Яким же був подив Лева, коли виявилось, що й купці бажають цієї зустрічі!

Хоча Львів важко було чимось здивувати. Протягом своєї не такої вже й довгої історії крізь міські ворота у місто потрапляли і гебреї, і вірмени, й монголи (щоправда, останніх важко назвати купцями), але сарацинів тут іще не було. Городяни, звичайно, чули про них від тих же гебреїв, але,

поперше, оповідачів важко було запідозрити хоча б у натяку на симпатії до них, а по-друге, ці оповіді дуже нагадували місцеві байки. Та й відомості, отримані від тамплієрів, також не сприяли позитивному ставленню до прибулих.

Багато городян висипали на вулиці подивитися на диковинних людей, від голови до п'ят закутаних у теплий одяг, що звиклим до холоду русичам здавалося принаймні дивним, а дехто — і з бажанням побачити чудернацьких тварин з горбом на спині, які дуже сильно плюються. На превелике розчарування городян, очікуваних верблюдів сарацини не мали, приїхали верхи на звичайних конях, щоправда, на відміну від місцевих, довгоногих.

Купці поселилися у того ж таки Стояна, чим викликали неприховану заздрість інших. Десяток купців з кіньми обіцяли суттєвий прибуток господареві двору. Опівдні у четвер приїжджі розвантажували товар, у п'ятницю навіть не покидали двору і лише в суботу попросилися на прийом до князя. Коли Лев побачив сарацина, то був щиро здивований. Перед ним стояв ще молодий чоловік із чорним, аж вороним, волоссям і невеликою борідкою. На щоках волосся було поголене, лише з боків борода створювала вузьку смужку вздовж підборіддя. На купцеві були два каптани, причому нижній — білий і до колін, а

верхній — довший і смугастий. М'які короткі чоботи легко ступали дерев'яною підлогою. Довершував одяг білий тюрбан.

За купцем четверо слуг принесли дві досить великі скрині. Слуги поставили їх перед Левом і, вклонившись, полишили покої. Здивований князь подивився на прибулого. Чогочого, але арабської Лев не знав. А купець, неначе нічого й не сталося, вийшов наперед, шанобливо вклонився і чистою латиною привітався:

— Вітаю великого короля Русії, достойного правителя цього міста!

Вони в кімнаті були самі, і Лев зрозумів, що драгоман їм не знадобиться.

— Вітаю і я шановного подорожнього, — відповів Лев. — Чи можу я дізнатися, як звати високого гостя?

— Абу Джафар ібн Абу Бакр ібн Ахмад ібн Халід, — відповів прибулий, причому явно не латиною.

— Я цього не запам'ятаю, — трохи розгубився Лев.

Араб усміхнувся.

— Мої друзі зуть мене Джафаром, — сказав він.

— Якщо шановний не проти, до них приєднаюсь і я.

— Це для мене велика честь, правителю!

Дозволь передати тобі цей подарунок як скромний вияв моєї поваги.

Джафар показав рукою на більшу скриню, збоку якої вгадувалася арабська в'язь.

На знак вдячності Лев кивнув головою і помахом руки запросив Джафара сісти. Сарацин сів у запропоноване крісло справа від трону.

— Тож звідки ви прибули, де бували і куди вирушите далі? — спитав Лев. — Мені приємно приймати у своїх володіннях таких далеких гостей. Зізнаюся, тут арабів іще не було, хоч не можу сказати, що не чув про вас. Наш батько колись показував нам книгу Абу-Гаміда.

Почувши таке, Джафар здивовано звів брови.

— «Космографію»? — поцікавився він. — Вам відомий твір Абу-Гаміда Мухаммеда ібн-Абдар-Рахіма аль-Гарнаті аль-Андалусі?

Лев злегка розвів руки, мовляв, таки відомий.

— Зізнаюся, приємно вражений цим, — мовив Джафар. — Отож навіть вдячний правителю Ногаю, який умовив мене змінити намічену дорогу і відвідати твої, князю, володіння.

— Ногаю? — здивувався Лев.

— Саме так. Беклярбек Ногай привітно зустрів мене у своєму місті на Дунаї і просив передати тобі оці дари, — кивнув Джафар на другу скриню. — Крім того, він написав тобі послання.

З цими словами купець вийняв з-під каптана

згорнутий сувій і подав князю. Лев розгорнув його і, побачивши монгольські закарлючки, відклав убік.

— Потім перекладуть, — сказав він. — А зараз... Чи можу я запропонувати шановному гостю розділити зі мною трапезу? Я, правда, знаю, що ваша віра забороняє вам споживати вино і свинину...

Джафар усміхнувся.

— Звичайно, ми хвалимо Аллаха — нехай буде благословенне ім'я Його! — й обмеження у їжі — не головне, якщо це не стосується священного посту. Але зараз лише одинадцяте шаабана, до священного місяця рамадан іще дві декади, і якщо ти стверджуєш, що вина і свинини не буде, то я із задоволенням пристану на пропозицію.

Лев привітно усміхнувся.

— Тоді запрошую до столу.

У сусідній кімнаті на столі вже чекала наперед приготовлена їжа. Окинувши поглядом наїдки, Джафар не побачив вина, зате було багато м'ясива. Помітивши його погляд, Лев заспокоїв:

— Це оленина.

За столом розмова продовжилася. Князя цікавило все: і те, звідки прибув Джафар, і якою була торгівля.

— Сам я народився у Багдаді, але жив там недовго, — розповідав Джафар. — Мій батько також був купцем і більшу частину життя провів за

межами міста. Я й народився тоді, коли батька не було вдома. Вже малим він брав мене із собою, тому цю справу я знав змалечку. Цього разу вирішив піти у північні землі, хоч це й дуже ризиковано.

— Чому? — поцікавився князь.

— Мій шлях лежав через землі Улус-Джучі, а теперішній правитель уже давно воює з султаном Єгипту. За таких обставин з'ясовувати, звідки ти — з Багдада чи з Іскандерії, — ніхто не буде, але ярлик, отриманий мною у тамтешнього правителя, уберіг мене від усіляких халеп. Торгуємо ми здебільшого сукном; воно принаймні не псується. Отож ми прибули у гирло Дунаю і вже хотіли сісти на венеційський корабель, як нас наполегливо запросив до себе правитель Ногай.

Князь Лев уважно слухав.

— Хто він такий? І звідки об'явився на Дунаї?

— Один із нащадків Чингісхана, здається, його правнук.

Йому ще немає й сорока років, але він уже за наказом хана Берке воював з Хулагуїдами на Кавказі. Спочатку його походи мали успіх, він отримав перемогу в битві на річці Терек, але зрештою Ногай зазнав невдачі. В одному бою списом йому вибили око. Після поразки Берке, ображений на нього, вислав Ногая у Дике Поле. Туди ж переселив вірний йому народ аланів. Нехай

не вводить тебе, князю, в оману та обставина, що беклярібек перебуває в опалі. Берке успішно прибрали його ж піддані. Нині у заснованому ним місті Сарай-Берке править Менгу-Тимур, але і він не балує Ногая своєю увагою. А тому так і треба. Отож йому підпорядковані всі землі на північ від моря. І вони межують із твоїми, князю.

— І що хоче темник? — князь Лев назвав Ногая руським титулом.

— Чого конкретно хоче беклярібек — не знаю. Гадаю, що відповідь ти отримаєш, коли тобі перекладуть його послання. Але дозволь мені висловити свою думку.

— Що ж, мені буде цікаво, — заохотив гостя Лев, зручно вмостившись у кріслі.

— Ногай зараз в опалі, я тобі вже казав, але він виконує всі вимоги, які отримує із Сараю. Будь готовий до того, що тобі доведеться згуртувати для нього військо для його планів. До часу Ногай залишається вірним ханові, але вже навіть тепер його називають ханом-наступником. Це, звісно, лише слова і до Сараю вони не доходять. Усе ж настане час, коли хан захоче стати справжнім правителем, і тоді йому потрібні будуть спільники.

Лев слухав Джафара і не переставав дивуватися обізнаності і проникливості араба. Купець наче читав його думки, зумівши проникнути у його власні плани. Адже слова

Джафара повністю збігалися з тим, що Лев сам висловив три роки тому. Це сталося одразу після того, як у крипту церкви Пресвятої Богородиці у Холмі опустили тіло короля Данила. Про цю розмову знали лише декілька чоловік, зокрема й воєвода Світозар. Відтоді до неї ніхто не повертався, але всі робили свою справу: князь Лев тут, воєвода — в Карпатах, інші — на кордоні.

— Ногай амбітний, — продовжував Джафар. — Як на мене — надто амбітний, але на даний момент змушений коритися великому хану.

— Це твої слова, не його, — вставив князь.

— Це мої спостереження і слова тих, хто воював з Ногаєм.

Гадаю, тебе зацікавить та обставина, що до Ногая землями на південь від Русії правив Бурундай. Вони з Ногаєм обидва рушили війною на Кавказ. Похід загалом завершився невдало, Бурундай загинув, а Ногай став правителем його земель.

Лева оповідь зацікавила, але він не виказав цього. Князь уже давно навчився керувати своїми емоціями, щоб не виказувати на обличчі.

Обід тривав досить довго, чоловіки собі неквапом розмовляли. Коли ж підвелися з-за столу, обидва були задоволені зустріччю: абу Джафар отримав дозвіл торгувати сукном та іншими товарами у Львові й охоронну грамоту на

безперешкодне пересування володіннями, а Лев дізнався від купця багато корисного.

Залишившись сам, князь розгорнув послання Ногая. Він не хотів показати арабу, що вільно володіє мовою монголів; завжди залишав собі шанс на несподіванку. Зараз же, вчитуючись в монгольські закарлючки, князь зрозумів, що Джафар здебільшого правильно оцінив обстановку, яка панувала в Орді. Лев уже давно приглядався до нового темника, який невідь-звідки об'явився на його південних кордонах.

Гадав — він кращий чи гірший від Бурундая? І слова араба, і послання Ногая давали руському князю шанс здійснити давно задумане іще батьком. Але для цього не треба завчасно нікого стривожити: ні монголів, ні дядька, ні братів.

Виявилося, що Львів став останнім містом у довгому списку подібних зупинок арабського каравану. Спрагла до дивовижних товарів місцева знать миттю розкупила все виставлене на продаж, і вже через декілька днів Джафар констатував, що продавати більше нічого, про що і не забарився повідомити князя. Більше його у Львові ніщо не тримало. Лев лише поцікавився, куди проляже дорога шановного Джафара.

— Наша дорога прямує до рідних земель, — повідомив купець. — Ось уже скоро два роки, як я не бачив свого сина. А вчити його суннам має

батько.

— Твій шлях проляже через володіння Ногая?

— Так, я повертатимусь через Візантію, — підтвердив Джафар. — Тамтешній правитель Михайло колись знав мого батька, тому, гадаю, проблем не матиму. А Ногай просив мене на зворотному шляху завітати до нього. Зовсім недавно він прийняв істинну віру, і тепер він — Ногай Гайса Іса Кутар Татар.

— А Менгу-Тимур? — поцікавився Лев.

— Він язичник. І це ще одна причина опали Ногая. Як новонавернений, він, природно, цікавився вірою, яку прийняв. Мені приємно, що для цього він обрав мене.

— Бажаю тобі успіху у цій благородній справі. Чому я питаю про твій шлях... Я хочу написати ханові відповідь. Хочу попрохати шановного Джафара передати її.

— Це для мене велика честь! — зізнався купець. — Нехай князь буде спокійний: відповідь я доставлю.

— Я не сумніваюся у цьому. Гадаю, до твого від'їзду ми

іще зустрінемося, і я передам листа.

— Ми вирушимо у зворотну путь післязавтра, — мовив Джафар. — Але, князю, дозволь тобі нагадати.

— Я слухаю.

— Єдиний шлях, який веде на південь, лежить повз одну фортецю. На жаль, я не можу пригадати, як вона називається.

— Тустань, — підказав Лев.

— Саме так, Тустань. Я так розумію, що митарі за стінами фортеці діють за твоїм, князю, наказом. Ми вже оплатили дорогу сюди.

— На жаль, нічого вдіяти не можу, — розвів руками Лев. — Ця фортеця мені не підпорядковується. Вона просто неприступна. Її не зміг узяти навіть Батий. А після того як монголи встановили тут свої порядки і наказали зруйнувати всі укріплення, Тустань просто відмовилася виконати ці вимоги. Так вони стали незалежними і від Сараю, і від мене.

Тому, шановний Джафаре, тут я не можу нічим допомогти.

Доведеться платити!

Ця відповідь не дуже задовольнила Джафара, але князь нічого не додав. В араба невідомі за стінами фортеці в горах чомусь навіть викликали симпатію. Небагато знайдеться фортець, котрі встояли перед монгольською навалою.

Ця обставина примусила Джафара змиритися із тим, що йому доведеться поплатитися чималою сумою.

Три дні по тому, як арабські купці покинули гостинний Львів, слідом вирушив інший загін. Щоправда, на відміну від першого, котрий проводжали не менш гамірно, ніж зустрічали, два десятки вершників залишили місто непомітно, як тіні, коли ще не зійшло сонце.

З першого погляду важко було визначити, до якої верстви вони належать: приблизно одного віку, добірно, але без надміру вдягнуті, усі на добротних конях, вершники могли бути нащадками боярської знаті. Напевне, єдине, що їх різнило, була різноманітна зброя. У них були мечі: довгі й короткі, криві шаблі та монгольські. Тугар, який також був у загоні, єдиний мав криву сарацинську шаблю — предмет заздрості інших. Виготовлена із знаменитої дамаської сталі, вона виявилася поза конкуренцією у двобої: під час показових тренувань у присутності князя Лева Тугар не тільки переміг трьох нападників, але й переламав навпіл їхню зброю. Після того князь одразу відправив дібраних воїнів подалі від Львова, правда, суворо наказавши не доганяти арабських купців. Тому дорогу, яку можна було здолати за добу, довелося долати за дві.

Правда, дороги як такої не було. Можливо, це був ще один хитрий замір князя Лева: пустити непроханих монголів втоптаними гостинцями, де нема де сховатись. Загін їхав просіками, вздовж

річок, і такими вузькими стежинами, які заледве вміщали двох вершників. Саме через це у загоні був провідник — місцевий юнак Івор, який свого часу водив цими дорогами таємних торговців, був схоплений княжою дружиною і, поставлений перед вибором — смерть на горло або служба князеві, — зголосився служити. Лев переконався, що слава про Івора, яка йшла далеко попереду, не була перебільшенням: провідник знав такі проходи і броди, про які навіть не здогадувалися місцеві старожили, котрим, як відомо, належить знати все.

Очолював загін Ратибор. Він помітно виділявся серед інших могутньою поставою воїна, котру неможливо сховати навіть під суто купецьким одягом. Ратибор служив ще королю Данилу, брав участь в останній битві з Бурундаєм, коли руські воїни змушені були скласти зброю. Після смерті Данила Ратибор покинув непривітний йому Холм і пристав до Лева. Князь знав, що міг будь-якої миті на нього покластися.

У загоні було ще п'ятеро воїнів з дружини князя. Інші тринадцятеро були новобранцями, яких треба було доставити у потрібне місце.

Тугар потрапив у цей загін несподівано для себе. Але, ні те, куди вони прямують, ні те, що робитимуть згодом, ніхто з новобранців не знав. Мовчав і Ратибор, і це неможливо було збагнути: чи не мав права говорити, чи дійсно не знав.

Разом із Тугаром їхали парубки, про походження яких можна було лише здогадуватися. Влас, що їхав поруч Тугара, був, напевне, із збіднілих бояр. Одягнутий краще за інших та й тримається на коні прямо, навіть зверхньо. А Левко попереду — точно із бідних городян. Одяг на ньому хоч і купецький, але одразу видно, що надів його вперше. Левко зручніше почувався у звичайному одязі простолюдина.

Попри різний стан, усіх об'єднувало одне: їх вибрав сам князь Лев для якоїсь надзвичайної справи, і заради цього вони згодилися покинути свої домівки.

Дорогою розмовляли мало — звивиста стежина, часті підйоми зі спусками вимагали великої уваги, і подорожні не відволікалися на розмови. Та й практично розмовляти було ні про що. За винятком п'ятьох дружинників, інші ратники раніше знайомі не були, познайомилися лише за кілька днів перед тим. Зате майбутнє у них обіцяло бути спільним, але поки що воно ховалося за мовчанкою Ратибора. Наразі Тугар був знайомий з Левком, Власом і Вацлавом — русявим хлопцем десь із-під Кракова, наймолодшим з-поміж них. Тугар знав, що свого часу Вацлав був холопом у короля Данила, після його смерті дістався Леву, а вже князь виявив у юнака військові здібності. Вони четверо і дружинник Жирослав, що якимось чином

прилучився до них, трималися разом і на першому перепочинку, коли сонце вже припікало, а після нічної грози повітря нагадувало лазню. Зупинку Ратибор дозволив на березі невеличкої річки, назву якої не пам'ятав навіть всезнайко Івор.

Кожен ратник віз у торбі, прикріплений до сідла, запас їжі, достатній для двох днів подорожі. І щойно Ратибор оголосив перепочинок, воїни спішилися, попустили повіддя, щоб коні паслися. Самі також витягли припаси.

— Не розумію, навіщо така таємничість, — говорив, запиваючи кусень хліба джерельною водою, Влас. — Хіба важко сказати, куди ми прямуємо?

— Якщо князь не вважає за потрібне казати, значить, має на це вагомі причини, — пояснив Жирослав.

— Щоб ми комусь не проговорилися? — уточнив Влас.

— Можливо...

— Та що це за місце таке, що навіть тим, хто їде туди, не вільно знати про нього?

— А хто ми такі, щоб сумніватися в намірах князя? Не можна — значить, не можна!

— А ти хоч знаєш? — із надією спитав Левко.

Жирослав продовжував жувати хліб, непомітно скосивши погляд на Ратибора, що сидів під розлогим деревом, і кивнув головою.

— Але не скажеш, — не вгавав Влас.

— Ні. Приїдемо — дізнаєшся.

Ця розмова хоч і не прояснила ситуацію, все ж ще більше заінтригувала ратників. Усім хотілося, щоб якнайшвидше настало завтра.

Але виявилось, що хтось розпорядився інакше. Відпочинок уже завершувався, раптом десь зліва, куди прямував загін, почувся невиразний шум, і два дружинники повалилися на землю із стрілами у горлі і грудях. Інші скочили на ноги саме у той момент, коли на галявину вихопилися зо три десятки озброєних людей. Уже першого побіжного погляду вистачило, щоб зрозуміти: до еліти воїнства нападники не належать. Це їх і згубило. Подорожні недаремно були вибрані самим князем. Хоча на одного випало по два нападники, майстерність ратників не йшла ні в яке порівняння із засідкою.

Ратники відбивалися лише якийсь час, потім сміливо перейшли у наступ.

Зустрівши відсіч, на яку й не сподівалися, розбійники поспішили втекти, залишивши мертвими десь із дюжину своїх товаришів.

Серед ратників втрат не було, лише один дружинник отримав поранення шаблею в плече.

— Хто то був?

Це були перші слова, які сказав Влас. Досі всі билися мовчки, неначе боялися, що зайві розмови

можуть зашкодити.

Ратибор витер меча об одіж нападника, заховав у піхви, підійшов до двох дружинників, що схилились нерухомі.

— Мертві, — констатував він. — Забираємося хутчіше геть.

Лише після цього відповів Власу:

— Розбійників тут тьма-тьмуца. Правда, ніхто не гадав, що вони так близько підійдуть до міста. Досі вони гасали значно південніше.

Тим часом привели коней, що спокійно паслись неподалік і зовсім не переймалися боєм. Насамперед двох убитих перекинули через сідла, тоді допомогли сісти пораненому.

Подальшу дорогу долали повільніше, ніж досі: доводилося слідкувати, щоб тіла убитих не звалилися з коней, та й на спостереження навколишніх хашів витрачалось більше часу, ніж до того.

Першим містом, куди увійшов невеликий загін, виявився Другобець⁷. Засноване ще за Рюрика Ростиславича, місто поділило долю решти руських міст і тепер стояло незахищене.

Саме це відчуття незахищеності зробило свою справу: більшість городян покинули рідну домівку і

⁷ Другобець — Дрогобич.

переселилися у сусідній Львів, хоча й без міських мурів, але під безпосередньою опікою князя.

Правда, місто все ж оточував частокіл, але він явно не був призначений для того, щоб зупинити Орду. Як пізніше дізнався Тугар, частоколом городяни захищалися від численних у цих лісах розбійників. Після особистої зустрічі з ними подорожні сприйняли цю пересторогу не зайвою.

Другобець розташувався на березі невеликої річки, яку

Івор назвав Тисьмяниця.

— Чому Тисьмяниця? — поцікавився невгамовний Влас.

— Не знаю, — зізнався Івор. — Що це означає, сказати не можу. Може, городяни кажуть...

— Це від слова «тясмин», — озвався Тугар.

Всі, і Ратибор зокрема, повернули до нього голови.

— Що значить «тясмин»? — запитав Ратибор.

— Камінь. Так кажуть деякі народи Улус-Джучі.

Ратибор якимось дивно подивився на Тугара, але нічого не сказав. Натомість він сміливо спрямував коня через невеликий дерев'яний міст до міської брами.

Частокіл виявився досить-таки високим, з-за нього не видно було міських будівель, лише хрести

двох дерев'яних церков.

Перед самою брамою подорожніх зупинив загін озброєних списками людей, з усього видно — міська охорона. Наперед вийшов літній воїн, але, впізнавши з-поміж прибулих Ратибора, кивнув своїм людям, мовляв, пропускайте. Ратибор спішився, підійшов ближче.

— Вітаю із щасливим прибуттям! — сказав воїн.

— Не таке вже воно й щасливе, — відповів Ратибор, обнімаючи господаря.

Він показав на коней з нерухомими тілами.

— На нас напали по дорозі сюди. Скажи, Путятю, хто розбійничає навколо?

— А чого б то ми охоронялися? — відмахнувся Путятя. — Розкажу потім.

— Добре. А зараз подбай про мертвих, — згодився Ратибор.

— А ви?

— А живі про себе подбають самі!

Ратибор був у Другобці не вперше, тому нічому не дивувався, як і городяни не здивувалися несподіваній появі чергового загону. Коли два охоронці відводили коней, на яких лежали мертві, у напрямку однієї з церков, Ратибор упевнено спрямував решту загону до споруди, що могла бути тільки заїжджим двором. Слуги звично прийняли у прибульців коней, відвели їх до стайні, допомогли

пораненому злізти і, підтримуючи попід руки, повели у будинок.

Ратибор зібрав усіх і сказав:

— Зараз вас відведуть усередину, де нагодують і де ви відпочинете. Хотілось виступити завтра зранку, але треба поховати побратимів. Я зараз піду до воєводи дізнаюся, хто ж усе-таки напав на нас, і взагалі розпитаю про обставини.

Він упевнено попрямував до центру міста, де при невеличкому майдані височіли церкви і дещо чепурніші, ніж

інші, будинки. Саме там жили бояри, і правив воєвода Путятя.

Той уже чекав на гостя. Коли обидва зайшли всередину будинку, на столі на них уже чекала трапеза.

— Я знав, що ти прибудеш, — повідомив Путятя, запрошуючи гостя до столу.

— Скажи краще: сарацини були? — запитав Ратибор.

— Були. Учора зранку поїхали. А хіба щось не так? Головний показував грамоту князя.

— Ні, усе гаразд, — заспокоїв Ратибор. — Просто князь дуже дорожить ними. Схоже, покладає на них якісь сподівання. А тут розбійники шастають! Хто вони?

Путятя запросив гостя до трапези. Слуга, що стояв поруч, налив у келихи меду і відійшов убік.